

UYGUR BUDİZMİNDE ŞUUR ÖĞRETİSİ*

Klaus RÖHRBORN**

Çeviren: Hikmet ERDEM***

1. Giriş

Lambert SCHMITHAUSEN, Yogācāra-Budizmi'nin şuur (Sansk. *vijñāna*)¹ öğretisi hakkında yazdığı temel eserinde 6 *vijñāna* sisteminin 8 *vijñāna* sistemine geliştirilmesini ele almıştır. 6 merhaleli olan “klasik” düzen, Yogācāra Mektebi içerisinde evvela 7. şuur eklenerek genişletilmiştir². İnanç akidesindeki bu seyir, bir şuurun daha eklenmesiyle devam etmiş ve bu suretle mektebin sonraki dönemlerinde 8 şuur hâsıl olmuştur³. Uygur Budizmi gelişme evresindeyken 8 merhaleli düzen çoktan kemale ermişti. Uygur Budizmi -en azından klasik devirde- Dun-Huang'daki Çin Yogācāra Mektebi'nin (Faxiang Mektebi) tesiri altında kalmıştır. Fakat buna rağmen Uygur mütercimlerin, Uygur dilinde yazılmış bir metin olan *Altun Yaruk Sūtra*'da olduğu gibi 6 dilimli düzeni ihtiva eden metinlerle karşılaşmaları kaçınılmaz bir hâl olmuştur. Ketebe kayıtlarından edindiğimiz malumata göre bu sutra, 10. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın başlarında yaşayan⁴ ve Faxiang Mektebi müritlerinden olan Beşbalıklı Şiņko Şāli tarafından tercüme edilmiştir. Şiņko Şāli'nin tercümesi,

* Bewusstseins-Lehre des uigurischen Buddhismus, *UAb* N.F. 24, 2010/2011:66-81

** Prof. Dr., Georg August Üniversitesi Göttingen, Klaus.Roehrborn@phil.uni-goettingen.de

*** TDK Uzman Yardımcısı, h.erdem@tdk.org.tr

1 “Şuur” ifadesinin Almandaca çoğul şekli olmadığından, Sanskritçe *Vijñānas* ifadesi kullanılmıştır.

2 SCHMITHAUSEN 2007: I 18 ss., 89, 94 s., 149, 153, 167.

3 SCHMITHAUSEN 2007: 144, 153, 169, 181.

4 Krş. SEMET 2005: 8.

Yijing'in Çince versiyonudur. Bu versiyon Faxiang Mektebine ait akideleri yansıtan mühim eklemeler ihtiva etmektedir. Bu tercüme her şeyden evvel, Yijing'in metnine ekleme yapmak suretiyle sayfalarca uzatılmıştır⁵. Bazı bölümlerde Uygur versiyonu, Yijing'in metniyle benzerlik gösterir; ne var ki bunlar da Faxiang-Öğretisi'ne göre yorumlanmıştır⁶. Sūtranın bazı bölümlerinde, uyarılama yapıldığına dair pek az emareye rastlanmaktadır; öyle ki, Şiņko Şāli'nin daha eski bir Uygurca tercümenin üzerinden geçerek yeni bir metin oluşturduğu düşünülebilir.⁷ Faxiang Mektebi öğretisine uymayan bir şuur öğretisi tasvirinin yer aldığı beşinci kitabın dokuzuncu bölümü buna örnek gösterilebilir.

2. Uygur Budizminde 6 Kademeli Şuur Sistemi

Uygurların - en azından *Abhidharma-kośa*'nın Uygurca tefsirinin tercüme edildiği devirde, yani klasik dönem sonrasında - 6 *Vijñānayı* öğreten nazariyeden haberdar oldukları bilinmektedir⁸. Söz konusu metinde mesela "ihtirasları [kleśa] 5 *Vijñānadan* (ET. *beş biliglär*) ne kadar uzaklaştırılırsa, [bu kleśa'lar bir de] Parikalpita alanının Vişaya'larında vs. zuhur ederler" diye söylüyor⁹. Başka bir yerde ise şu ifade yer alır: "Geleceğin 6 *Vijñānası* da nihayetsizdir"¹⁰. Duyumsal 5 *Vijñānadan* her biri metinde, "temel"ini (Skr. āśraya) teşkil eden ilgili duyu azasıyla tarif edilmektedir: *köz biligi* "göz şuur", *kulgak biligi* "kulak şuur", *burun biligi* "burun şuur", *til biligi* "tatma şuur", *ätöz biligi*

5 Krş. TEKİN 1961: 187-192.

6 Krş. *ŞünVijñ* 124

7 Bu durum bilhassa metnin dil bilgisine uymayan bir şerh metne alındığında belirginleşmektedir. Muhtemelen *Suv* 70:20-21'de durum böyledir. O bölümde *artokrak tuymak bar tep adkanmak töztä artokrak tuymak ymä yok* ifadesi yer almaktadır. Bu cümle, dil bilgisi bakımından doğru olarak **artokrak tuymak bar töztä artokrak tuymak ymä yok* şeklinde olmalıydı. Büyük bir ihtimalle üçüncü bir kişi tarafından açıklama eklenmiştir: *tep adkanmak* "[bu] (sahte) 'kavrama' / [bunlar] (sahte) kavramlardır." Bu ifade metne dâhil edildiğinde, tuhaf bir anlam ortaya çıkmaktadır: "'kavrama' (yani tasavvur): 'ikincil bir ruhani bilgi vardır ve ikincil ruhani bilgi, [gerçek] hakikatte yoktur". O hâlde bu açıklamayı cümleye dâhil etmeden ayrı bir şerh olarak düşünmek gerekmektedir. (Bu bölümün BT XXI 0808-0809'daki tercümesinde metnin Uygurcası değil Çincesi esas alınmıştır. Metin üzerinde çalışan kişi de muhtemelen elinde bulunan Uygurca metnin hatalı olduğunu düşünmekteydi.)

8 Bkz. aşağı 2.1. bölüm

9 *Abhi* A 28 b 7. Altıncı şuur genellikle duyuya dayanan beş şurudan ayrı olarak anılmaktadır.

10 *Abhi* A 120 b 14-15: *yänä kälädök üdki altı biliglär ymä ök bolur sansız sakışsız.*

“dokunma şuuru”¹¹ altıncı şuur *kōñül biligi* “düşünme şuuru” olarak adlandırılmaktadır¹². 7 ve 8. şuurlar bu metinde mevzubahis edilmez.¹³

Klasik dönem öncesinde ve klasik dönemde 6 kısımdan oluşan iki tasvirde ruhi vasıtaların *vijñāna* adları yerine sadece duyu azaları (Skr. *indriya*) adlarının yer alması dikkate değerdir. *Sekiz Yüklemek Yaruk Sūtra*’da (151-191’inci satırlar) (hepsi 3. tekil şahıs iyelik eki ile) bu şekildedir: *kōzi*, *kulgakı*, *burunı*, *tili*, *ätözi*. Bu beş duyu azasını, yani beş şuurun “temellerini” takiben 6. sırada, 183’üncü satırda 6. şuurun “temeli” olan “düşünme azası” için de bir ıstılah beklenmektedir¹⁴. Düşünme azasının “objeleri”, başka kaynaklardan da bildiğimiz üzere¹⁵ 184. satırda da yer almaktadır: “Dharmalar (ET. *törö*)”. Fakat 183. satırda “düşünme azası” yerine *kōñli biligi* “şuuru”¹⁶ ifadesi yer almaktadır. Bu sebepten, *Sekiz Yüklemek Yaruk Sūtra*’da 151-191 satırları arasında zikredilen duyu azalarının sıralanmasını, *Altun Yaruk Sūtra*’daki sıralanması gibi yorumlanmalıdır.

Altun Yaruk Sūtra’nın 5. yüzyıla dayanan Sanskritçe rivayetinin¹⁷ 5. bölümünde de 6 kısımdan mürekkep bir ruhi düzen öğretilmektedir. Bu düzen hem Yijing hem de Uygurca versiyonda kendisine yer bulmuştur. Aynı şekilde bunlarda da -6 “obje”nin (ET. *adkangu*) yanı sıra – sadece 6 duyu azası (ET. *kaçıg*) anılır: *köz kaçıg* “görme azası”, *kulgak kaçıg* “işitme azası”, *burun kaçıg* “koklama azası”, *til kaçıg* “tatma azası”, *ätöz kaçıg* “dokunma azası” ve *kōñül kaçıg* “düşünme azası”¹⁸. Bunu takiben şuurdan bahsedilir ve bu durumda 6 türlü şuurun sayılması beklenmektedir. Ancak Eski Türkçe metinde bunlar sarih olarak sayılmamıştır ve duruma göre hangi duyunun faaliyette olduğuna bağlı olarak, 6 azanın hepsine “dayanan” tek bir şuurun mu tasvir edildiği sorusu sorulmalıdır.¹⁹

Yukarıda bahsedilen, duyu azalarının 6 nevinin *Sekiz Yüklemek Yaruk Sūtra*’da (151-191’inci satırlar) sayılan hâli de benzer şekilde yorumlanmalıdır: Evvela duyusal 5 şuurun (Skr. *Vijñāna*) “temelleri” sayılır ve devamında

11 Krş. *Abhi* dizin *bilig*.

12 *Abhi* A 61 b 12, 119 b 12, B 28 a 15, 29 a 1.

13 Ayrıca krş. SCHMITHAUSEN 2007: I 173

14 *Suv* 364: 13-14’te bu “temel”in adı *kōñül kaçıg*, *Abhi* B 92 a 2’de *kōñül ärklik*’dir.

15 *Suv* 364:14.

16 *Kōñül bilig* ifadesi, *vijñāna* “şuur” için kullanılan genel bir addir (Bkz. aşağı 2.1. bölüm)

17 EMMERICK 1996: XXII.

18 *Suv* 364: 07-14.

19 Bunun için bkz. aşağı 5.1. bölüm

da “şuur”dan (ET. *köñül bilig*²⁰) bahsedilir. O arada elbette 6. şuurun “temeli” eksiktir. Altıncı şuurun “temeli”nin yer almayışı, muhtemelen *köñül* sözünün birçok anlama gelmesinin yol açtığı hatadan kaynaklanan bir eksikliklerdir.

Bu “şuur”un faaliyetinin tasviri de kelimeyi “(tek bir) şuur” anlamında açıklamayı dayatmaktadır: *köñülü biligi adrok adrok alkınçsız törö sakınur adırur*²¹ “şuuru, türlü türlü tükenmeyen dharmalar düşünür ve ayırt eder”. Bu tarif, şuur eyleminin *Altun Işıklı Sūtra*’daki tasviriyle fazlasıyla benzerlik göstermektedir: *adkaklarig adkanu adırtlayur tolp savıg* “[şuur] objeleri idrak ve her şeyi ayırt eder”²² yahut: *temin ök uyur adırtlagalı taştın sıjarkı körügläriğ* “[şuur] ancak o zaman ‘dış’ [obje] alanlarını ayırt edebilir”²³.

2.1 Altıncı Şuur

Beş duyudan kaynaklanan şurudan her biri, “temel”ini (Skr. āsraya) teşkil eden aza ile adlandırılmaktadır. Vasubandhu tarafından kaleme alınan *Abhidharma-kośa*’nın Çincesinde şu ifade geçmektedir: “Altıncı şuurun [öbür şuurular ile] mukayese edilebilen bir temeli yoktur. Bu yüzden, bu şuura bir temel göstermek için, şuura temel olarak hizmet eden anılır: *manas* yahut *manodhātu* yahut *mana-āyatana* yahut *mana-indriya*”²⁴. *Abhidharma-kośa* tefsirinin Eski Türkçesinde de buna benzer bir ifade yer almaktadır: “Düşünme şuuru sadece düşünme azasına dayanır”²⁵. Yukarıdaki bağlama göre Uygurca *köñül bilig* “düşünme şuuru”²⁶ ve *köñül kaçış* veya *köñül ärklig* “düşünme azası”²⁷ birer tabir olarak anlamak gerekir. *Köñül*, sadece 6. şuurun adı değil, aynı zamanda 6. şuurun temelini de adır.

Fakat *Sekiz Yükmek Yaruk Sūtra*’nın 388, 393, 397, 401’inci satırları ile *Altun Yaruk Sūtra*’nın 366:8’inci satırında ve *Vimalakīrtinirdeśa* tefsirinin 027, 031’inci satırlarında *köñül bilig*, bütün *vijñāna*’ların ifadesi için kul-

20 ODA (2010: I 123) I b rivayetinde *köñülü biligi* yerine *köñülü kögüzi* ifadesi yer almaktadır. Bu da “şuur” mefhumunun genel ifadesi için kullanılan bir addır. TT VI 187 dipnotta *taştın sıjarkı köñülkä k(ä)ltäçi törö* yanlış yorumlanmıştır. *Taştın sıjarkı, köñül*’e değil *törö*’ye istinat etmektedir (TT VI 185 ile krş.).

21 BANG ve diğerleri (TT VI 184 dipnot) Londra nüshasını haklı olarak hatalı kabul etmişlerdir. Ancak görünüşe bakılırsa hatanın sebebi kayda yanlış geçirme değil, sonradan yapılan yanlış bir düzeltmedir.

22 *Suv* 364: 24-365:01.

23 *Suv* 365: 07-09.

24 LA VALLÉE-POUSSIN I 32 s.

25 *Abhi* B 92 a 2: *köñül bilig yintäm köñül ärkligkä tayanur*.

26 TT VI 398-399. *Maitr*’de *köñül bilig* için yer alan tanıklar belli ki istilah olarak değil, bunlar sadece “şuur” olarak anlaşılmalıdır.

27 Krş. *Suv* 364: 13s.; *Abhi* B 92 a 2.

lanılan genel bir addır. Bunun yanında *köñül kögüz* de şuurların hepsi için kullanılmaktadır.²⁸ *köñül* sözünün, başka manalar atfedilmek suretiyle kullanıldığı yerler de vardır: “Şuur” mefhumunu genel anlamda ifade etmek için *Maitrisimit*’te²⁹ *bilig köñül* sözüne tesadüf edilmektedir. Fakat *Sekiz Yükme Yaruk Sütra*’nın 411’inci satırındaki *köñülü kögüzi* muhtemelen bir sıralamadır: Mano-vijñānanın “temeli” olarak “onun gönlü [veya] onun düşünme azası”. Bunun öncesinde geçen ıstılahla mukayeseden bu sonuç çıkmaktadır. Orada sadece “uzuv” anılmaktadır: *köz*, *kulgak*, *iki burun üti*, *til* ve *ätöz* “göz, kulak, iki burun deliği, dil” ve “beden”. Bunlar, duyuşsal 5 şuurun temelleridir.

WILKENS’in esaslı yorumuyla³⁰ beraber umuma kazandırdığı *Altun Yaruk Sütra*’nın 3’üncü bölümünde³¹ 6. şuur için farklı bir ıstılahla tesadüf edilmektedir. Metnin bir yerinde, canlıların Buddha’nın 3 bedenine erişememesinin sorumlusu olarak 6, 7 ve 8. şuurlar gösterilmektedir. altıncı şuur, *tugmış işlig köñül* “[ve şimdi] hasıl olan [şuurun] eylemi ile techiz olan şuur”³² şeklinde tarif edilmektedir. Bu, NOBEL’in³³ “eşyanın husule gelmesini sağlayan düşünce” şeklinde aktardığı Çince *qi shi xin* (G. 1070 9990 4562) sözünün tercümesidir. Uygurca tercüme, iki açıdan NOBEL’in Almanca tercümesinden ayrılmaktadır:

(1) NOBEL’in tercümesine göre Çin. *qi*, “oluşturmak” anlamına gelen geçişli fiildir. Bahsi geçen metinde³⁴ ise 7. şuur, şuurun başka çeşitlerinde mutat olduğu üzere (8. şuur hariç) gördüğü vazife ile değil temeli ile tavsif edilmektedir³⁵. Şu hâlde aynı durum 6. şuur için de beklenilebilir. Çin. *qi* (G. 1070) “oluşmak” vb. ifadesi, burada 6. şuurun vazifesini belirtmemekte olup - Uygurca tercümede olduğu gibi - devamında gelen *shi* (G. 9990) kelimesinin sıfatıdır. Metnin 9. bölümünde her iki kelime yer değiştirmiş şekilde bulunmaktadır ki bu durumda NOBEL’in tercümesi isabetli gibidir. Boşluk nazariyesinin anlatıldığı bölümde (9. fasıl) 6 duyu azasının eylem tarifinden sonra birinci yarım dizede şu ifade yer almaktadır (TT 665 424 b 5): *ci deng liu gen sui shi qi* (G. 12387 10877 7276 5974 10396 9990 1070) “bu 6 çeşit duyu aza-

28 TT VI 183 T 1 rivayeti (ODA 2010: I 123, I b rivayeti).

29 *Maitr* 151 v. 20, v. 27, 152 v. 28 [Ek II 81 v, 28].

30 BT XXI.

31 *Suv* 58: 1-9.

32 *Suv* 58: 7 ve 58: 12. WILKENS (BT XXI 0518, 0523) şu şekilde tercüme etmiştir: “hasıl olan amellerle techiz olan şuur”. Hangi “ameller”in kastedilmiş olabileceğine dair WILKENS, bu kısmın notunda (s. 182-183) açıklama yapmamıştır. *turmuş işlig köñül* şekli de muhtemelen aynı manaya sahiptir (Krş. BT XXI 133: 409 ve 411. not).

33 NOBEL 1958: 54.

34 *Suv* 58: 8-9. Bunun için ayrıca Bkz. aşağı 3.3. bölüm

35 Bunun için bkz. 2.2. bölüm başı.

sı [muayyen objelerine] göre ortaya çıkarlar”³⁶ ve ikinci yarım dizede de şöyle der: *ge yu zi jing sheng fen bie* (G. 6026 13515 12365 2167 9865 3506 9155) “ve her bir [aza] kendi [obje] alanında farkları ayırt eder”.

(2) Uygur mütercim, Çin. *shi* (G. 9990) ifadesini NOBEL’den farklı anlamıştır. Çin. *shi* (G. 9990) “mesele, iş” kelimesi, Budist anlayışta “fenomen” kavramı için de kullanılmaktadır³⁷. Bu durumda NOBEL’in “nesne” şeklindeki tercümesi, kabul edilebilir bir tercüme olabilir. Ancak Uygurca *iş* kelimesi, “eşya, fenomen” anlamına gelmeyip, “olayın seyri”ne bağlıdır; “göz” yahut “görme şuur” ile ilgili ise, ilgili uzvun ya da şuurun “eylemine”, şu durumda “[renkli bir objeyi] görme”ye ilgili olur. Bu hususta *Abhi B 58 a 2-3* ile mukayese edilmelidir: *birök öñ körmäk iş ärür bilignñ törölügi tesär bo öñüg körmäk iş köztä öñi tuggu kargäk* “şayet renkli bir objeyi görme eyleminin, şuurun eylemi olduğu iddia edilirse, [o hâlde] renkli objeyeye ait olan görme eyleminin gözden bağımsız olarak gerçekleşmesi gerekirdi”. Eski Türkçe *iş*’in Çince mukabili *yong* (G. 13449) “kullanma, işlev”dir³⁸. Ancak Uygur mütercim *iş* ifadesini sadece Çin. *yong* (G. 13449) karşılığı için değil Çin. *shi* (9990) için de kullanılmaktadır. Yukarıda yer verilen 3³⁹ ve 9. bölümden yapılan alıntıda, ve aynı zamanda 9. bölümden alıntıladığımız yarım dizelerde de bu şekildedir: *ci deng liu gen sui shi qi* (G. 12387 10877 7276 5974 10396 9990 1070) // *ge yu zi jing sheng fen bie* (G. 6026 13515 12365 2167 9865 3506 9155) “bu 6 türlü duyu azası [hususî] objelerine göre ortaya çıkarlar, // ve her bir [aza] kendi [obje] alanında farklarını ayırt eder”. Uygurca tercümede her iki yarım dize birlikte verilmiştir: *altı törlüg kaçığılar öz işlerin éderip özke özke adınaguta öñin öñin adkanur* “6 türlü duyu azası kendi öz işini takip eder ve her bir [aza] öteki [azalardan] ayrı olarak, kendisi için idrak eder”⁴⁰.

Şu hâlde 6. şuur “[biran önce] hasıl olan [ve şimdi geçmişe ait olan şuur] eylemi ile [techiz olan] şuur eyleme dayanan/eylemle sağlanmıştır”⁴¹. Bu, bir önceki lahzanın şuurunu yani, 6. şuurun temeli ile ilgili olabilir. LA VALLÉE-POUSSIN’in *Abhidharma-kośa*’nın I 16-17 ve II 62’nin hülasesi şeklinde yaptığı çalışma bununla mukayese edilebilir: “Şuurlar birbirlerini izler. Bunlar görsel [vb. ve] zihinsel olabilir. Geçip giden şuur, onu doğrudan takip eden şuurun sebebi⁴², yani temelidir (Skr. *āśraya*). Bu itibarla [geçip giden şuur]

36 NOBEL’in tercümesi 1958: 168: “Bu altı duyu, objelerin peşinden giderler”.

37 Krş. SH 248 a/b.

38 Krş. ShōNyāyā 152-153.

39 *Suv* 58: 7.

40 *Suv* 364: 15-17.

41 Dharmalar sadece bir anlığına zuhur edip, sonra tekrar kaybolduğundan.

42 Bu, Samanantarapratyaya’dır.

manas, *mana-āyatana*, *manodhātu* [yahut] *mana-indriya* adını alır. [Geçip giden şuur] takiben gelen şuur için, görme şuurunu için göz ne ise odur.⁴³ O hâlde 6. şuur Uygurca metinde (*Altun Yaruk Sūtra* 58:7, :12) temeli ile tavsif edilir ki bu durum öbür *vijñāna*lar (8. şuur hariç) için mutattır.

3. Uygur Budizminde 8 Kademeli Düzen

Sekiz Yükmek Yaruk Sūtra'nın 397. satırı ve devamında şuurun 8 dilimli düzeni tasvir edilir: Duyusal şuurlar olan *köz bilig*, *kulgak bilig*, *burun bilig*, *til bilig*, *etöz bilig* ve “düşünme şuurı” (*köñül bilig*) yanında, bu çalışmada ele alınması lazım gelen iki *vijñāna* daha mevcuttur.

3.1 Yedinci Şuur

Altun Yaruk Sūtra'nın elimizde bulunan Uygurca nüshası, Yijing metninin bir tercümesidir ve daha Yijing versiyonunda dahi altı kademeli düzenin yanında, 3. bölümde 8 dilimli düzenin izlerine de tesadüf edilmektedir. Uygurca nüshanın⁴⁴ 3. bölümünde yedinci şuurdan birkaç kere bahsedilir: *tözkä tüpkä tayaklıg köñül* “esas [şuur]a dayanan şuur”. Her şuur bir temele yahut esasa (ET. *tayak*, Skr. *āśraya*)⁴⁵ muhtaçtır ve yedinci şuurun temeli de “esas şuur”dur (ET. *töz tüp köñül*) ki bu şuur *Altun Yaruk Sūtra*'nın Uygurcasında 58:9 satırında zikredilir ve bir sonraki bölümde buna değinilecektir.

Yedinci şuurun ifadesi için kullanılan bir başka söz de *kögüz bilig*'dir⁴⁶. Belli ki Uygurlar için “gögüs” (*kögüz*), düşünmenin yeriydi ve *kögüz* ifadesi Uygurca'da “idrak, düşünme” anlamlarına da gelmektedir⁴⁷. Bununla birlikte *Sekiz Yükmek Yaruk Sūtra*'da yedinci şuur için başka adlandırmalar da vardır ve bunlar 3.2 bölümünde ele alınacaktır.

3.2 Säkiz Yükmäk Yaruk Sūtra'da Yedinci Şuur İçin Kullanılan Tabirler

Yedinci şuur, *Säkiz Yükmäk Yaruk Sūtra*'nın 399. satırında *adra tegmä köñül*⁴⁸ ve 414. satırında da *adra atl(i)g bilig* sözleriyle ifade edilmiştir. BANG / v. GABAIN / RAHMETI 399. satırdakini “*adana* denilen şuur (Skr. *ādāna-vijñāna*)” ve 414. satırdakini de “ayırt edici <şuur denilen> şuur (Skr. *ādāna-*

43 LA VALLÉE-POUSSIN 1980: I 31: 3. not.

44 İlk olarak *Suv* 58: 8'de.

45 Krş. *TermBuddh* 276s.

46 BT XXIX 038'de bu şekilde tanımlanmıştır.

47 ED 714b.

48 BANG-GABAIN-RACHMATI yayınında (=TT VI) yanlışır: *adra tegmä bilig*.

vijñāna)⁴⁹ şeklinde tercüme etmişlerdir. Çince orijinal metin her iki satırda da doğru değildir ancak Çince metinde Skr. *ādāna* için bir karşılık olmadığı kesindir. Bundan başka BANG ve diğerlerinin hazırladığı açıklamalarda 388. satır vd.’da, WOGIHARA UNRAI’nin hazırladığı çok dilli sözlük olan *Mahāvvyutpatti* tanıklığıyla⁵⁰ şu ifadeye tesadüf edilmektedir: “Bunun [*adra tegmā bilig* vs.] mukabili Sanskritçede *ādāna-vijñāna*’dır ...”.

3.2.1 ET. *adra* Sözü Skr. *ādāna*’dan Türeme midir?

BANG ve diğerleri ET. *adra* ile Skr. *ādāna* arasında şekil bakımından bir ilgi olduğunu iddia etmemişlerdir. İlk olarak ODA JUTEN, sutra üzerinde yaptığı yeni çalışmasında iki kelime arasında şeklen bir bağlantı olabileceğine ihtimal vermiştir. Tıpkı BANG ve diğerleri gibi ODA da (399. satırın sayfa 190’daki tercümesinde) *adra* kelimesini sadece transkripsiyon ile göstermiştir. Fakat sayfa 277’de “Wei-shi akidesinin yeni terminolojik usule göre yedinci [şuur] *Manas vijñana* (aynen böyle!) ve sekizinci [şuur] da *Ālaya vijñāna*’dır. Bundan farklı olarak [Wei-shi akidesinin] eski terminoloji kaidesine göre yedinci [şuur] *Ādāna vijñāna* ve sekizinci [şuur] de *Ālaya vijñāna*’dır. Türkçe tercüme, eski versiyonla oldukça eş değerdir.” açıklamasını yapmıştır. Ortaya konulan bu bilginin gerçekliği şüphesiz ki gözden geçirilmeye muhtaçtır⁵¹. Ancak şu durumda ODA’nın ET. *adra* kelimesini yapısal olarak nasıl yorumladığı bizim için daha mühimdir. ODA JUTEN, *adra* ve *ad(i)ra* kelimelerinin kaynağının, *adana kelimesinin yanlış istinsah edilmiş yazılışına dayanmasını muhtemel görmektedir ki *adana* kelimesi de Skr. *ādāna* tabirinden pek “farklı değildir”.

Metne ait en eski yazma olan Londra nüshasında kelimenin daima *adra* olarak yazılması (*adra tegmā köñül* ve *adra atlg bilig*), ODA’nın tahminini desteklemektedir. Uygur alfabesinde bulunan <r> harfi ile <an> harf dizisini birbiriyle karıştırmak ihtimal dâhilindedir. Ayrıca sonraki dönemlere ait bazı nüshalarda bulunan *tep tutuğlı* gibi bir şey *adra* kelimesini takip etmeyişi, yani Londra nüshasında yer almayı, ODA’nın iddiasını doğrulamaktadır. Yani *adra* kelimesi Londra yazmasında tek başına kullanılmıştır ki bir zarf-fiilin bu şekilde kullanılışı pek yaygın değildir. *adra* kelimesinin bir zarf-fiil olması hâlinde, onu başka bir eylemin takip etmesi icap ederdi. Metnin Kyōto nüshası nispeten daha sonraki dönemlerde kayda alınmıştır ve açıklayıcı ilaveler ihtiva etmektedir: *adra tep tutuğlı bilig*⁵² “*adra* denilen tutan şuur”. Bu söz öbeğinde de *adra* yabancı bir kelime olabilirdi. Zira tabii ifade *adra

49 Tercüme yanlıştır ve bizim tercümemize göre düzeltilmelidir.

50 Bunun için UW 2010, Wogihara’dan sonraki SAKAKI 1973’ün yayımını krş.

51 Bunun için bkz. aşağı 98. syf.

52 K(yōto) nüshası 1.

tuyuglı bilig olmalıydı. Kendisini takip eden ifadenin vasfını belirten *tuyuglı* niteleme sıfatı, ihtiva ettiği mana bakımından da temelini teşkil eden bir *ādāna-vijñāna*'ya işaret edebilir. Skr. *ādāna* sözünün ilk anlamı, “almak, sahip olmak” ifadeleriyle, ayrıca hususi olarak da yeni bir mevcudiyete sahip olmak ile bağlantılıdır. Aynı menşeden olan bir başka ıstılah da *upādāna*'dır⁵³ ve bunun Uygurca'daki kelime karşılığı, *tut-* “almak, zapt etmek”ten türemiş olan *tutyak*'tır⁵⁴.

3.2.2. Skr. *ādāna* Menşesine Karşıt Görüşler

Kelimenin Hintçeden türemiş olması çok düşük bir ihtimaldir zira o vakit, sonsesin düşmesi sonucu **adan* şeklinde olması gerekirdi. Ayrıca KUDARA⁵⁵ da, ara dillerde herhangi bir şekil bulunmadığından ET. *adira* ~ *adra* ile Skr. *ādāna* kelimeleri arasında söyleyiş bakımından bir münasebet olduğu düşüncesini reddetmektedir. Çin alfabesine *a duo na* şeklinde transkripsiyon edilmiş olmasını böyle bir ara dil şekli olarak kabul edilirse böyle düşünülmesine sebebiyet vermiş olmalıdır.

3.2.3. *adir-* “ayırarak, ayırt etmek”ten Zarf-Fiil olarak ET. *adra* ~ *adira*

ODA'nın işaret ettiği etimoloji doğru kabul edildiğinde dahi bir başka faraziyenin daha kabul edilmesi gerekmektedir: ET. *adra* ifadesi sonradan, *adir-* “ayırarak, ayırt etmek”ten vs. türeyip zarf-fiil olmuş *adira* olarak yeniden yorumlanıp değiştirilmiştir. Hatta belki de, ODA'nın da çıkış noktası olan *adana*'nın *adra* olarak hatalı şekilde yazılmasının sebebi bu ihtimaldir. Londra nüshasından başka bütün nüshalarda orta hecedeki ünlü yazılmıştır (*adira*). Metne ait dört ayrı Berlin nüshasında da bu fiil, kaidelere uygun söz dizimine göre yer almaktadır, yani bir isim-fiilden önce gelen zarf-fiil görevindedir: *adira tuyuglı bilig* “ayırarak düşünen (yani ayırt ederek düşünen) şuur”⁵⁶ yahut *adira tuyuglı tep bilig* “‘ayırt ederek düşünen’ denilen şuur”⁵⁷ ve benzer bir ifadeyle: *bo māniñ adira tuyuglı biligim* “benim bu ayırt ederek düşünen şuurum”⁵⁸.

53 Hepsi SCHMITHAUSEN 2007: 49'a göre.

54 Krş. U II 14 o.

55 Krş. UK (39. satırın notu). Belli ki ODA bu çalışmayı kullanmamıştır.

56 B(erlin) nüshası 31 d (=U 7078). *adira tuyuglı bilig* şekli Budist şiiri UK 39'da mevcuttur.

57 B(erlin) nüshası 70 f (=U 5150 r). Belli ki ODA (2010: I 160)'da *adira tep tuyuglı bilig* olarak yanlış kayda geçirilmiştir.

58 B(erlin) nüshası 7 i (= U 7026) ve 70 g (= U 7152).

ET. *adra*, ODA'nın “yeni terminolojik usul”üne uygun olarak yeniden yorumlanıp değiştirilmiştir. *mano-vijñāna*'nın Çince tercümesi *fen bie shi*'dir (G. 3506 9155 9928) “ayırt eden şuur”⁵⁹. Şu hâlde Çin. *fen bie* “ayırt etmek”, ET. *adır-*'in mukabilidir. Misal olarak *Altun Yaruk Sūtra*'nın 9. bölümündeki *adira sakınmak* “ayırarak düşünme, ayırt etme” ifadesi, Çin. *sheng fen bie* (G. 9865 9155 9928) “farklılıklar meydana getirme”nin eş değeri olarak verilir⁶⁰.

Sekiz Yükme Yarak Sūtra'da aslında *ādāna-vijñāna*'nın kastedilmediğini tanımlayan bir başka delil daha bulunmaktadır. Sanskritçe olan bu ifadenin, sekiz kademeli şuur düzeninin henüz teşekkül etmediği devirlere dayanıyor olması, *Sekiz Yükme Yarak Sūtra*'da *ādāna-vijñāna*'nın kastedilmediği yorumunu desteklemektedir.⁶¹ *ādāna-vijñāna* ifadesi Yogācāra Mektebinin ilk devirlerinde yedinci ve son *vijñāna*'yı belirtmek için kullanılmaktaydı, uygulamada *ālāya-vijñāna* için başka bir adlandırmaydı⁶². Mezkur mektebin tamamlanmış akidesinde, örneğin Xuanzang'da karşılaştığımız gibi, *ādāna-vijñāna* sekizinci şuurun adıdır ve hâlâ *ālāya-vijñāna*'nın alternatifi olarak bulunmaktadır⁶³. Sekiz şuurlu sıralamanın yedinci unsuru olan *ādāna-vijñāna* ifadesi *Sekiz Yükme Yarak Sūtra*'da mevzubahis edilmediği için ODA'nın sözcüğün kökenine dair nazariyesine ihtiyaç yoktur. SCHMITHAUSEN'de (2007) bu tür bir sıralamanın herhangi bir zamanda var olduğuna dair bir işaret yoktur. Ancak KUDARA⁶⁴ ve ODA'da⁶⁵ (7) *ādāna-vijñāna* ve (8) *ālāya-vijñāna* şeklindeki sıralamanın Wei-shi Mektebinin daha önceki zamanlara ait terimler dizgesiyle uygunluk gösterdiği malumatına tesadüf edilmektedir. Her iki müellif de kaynak belirtmemişlerdir.

Mahāvvyutpatti ve müracaat edilebilecek başka eserlerde⁶⁶ yukarıdaki sıralama geçerli olmuştur. Büyük ihtimalle şuur sıralamasında *manas*'ın iki defa geçmesi, bu eserlerin müelliflerinde zihin karışıklığına sebebiyet ver-

59 Krş. NAKAMURA 1200 c. NAKAMURA'nın verdiği malumat elbette altıncı şuura dayanmaktadır.

60 Suv 367:21.

61 SCHMITHAUSEN 2007: 89, 94-95, 149.

62 O. c. 49, 95, 167.

63 LA VALLÉE-POUSSIN 1928-29: I 166.

64 UK, 39. satrın tefsiri.

65 ODA 2010: I 227.

66 Örneğin T. YURA'da: *Bewusstseinslehre im Buddhismus, Einführung in die Psychologie, Erkenntnislehre und Metaphysik des Mahāyāna-Buddhismus*. Tokyo 1932. Bu eser, TT VI, s. 192'nin kaynaklarında da mevcuttur. Buna karşın JIRYO MASUDA (*Der individualistische Idealismus der Yogācāra-Schule*, Heidelberg 1926)'da, günümüzde kısmen hâlâ geçerli olan ve TT VI, 388. satrın notunda bahsedilen bir şuur akidesi tasviri yapılmaktadır.

miştir. Ayrıca *Türkische Turfantexte VI* üzerinde çalışanlarda da aynı tesiri yaratmış olması muhtemeldir.⁶⁷

3.3 *Altun Yaruk Sūtra*'da Yedinci Şuur için Kullanılan Tabirler

Yedinci şuura atfedilen başka bir ıstılaha *Altun Yaruk Sūtra*'nın 3. bölümünde tesadüf edilmektedir. Metinde 6. şuurun (*tugmuş işlig köñül*) hemen ardından şundan söz edilmektedir: *tözkä tüpkä tayaklıg köñül* “esas [şuura]a dayanan şuur”⁶⁸. Bu “esas [şuur]”, metinde yedinci şuurdan hemen sonra zikredilen ve *töz tüp köñül* olarak tesmiye edilen 8. şuurdur. Şu hâlde bu tesmiye de *köz biligi* “göz şuuru” vs.sine benzetilerek oluşturulmuştur. Yani mezkur metinde 7. şuur, “temeli” (= 8. şuur) ile tavsif edilmiştir.

3.4 Altıncı ve Yedinci Şuurlar Arasında Belirsizlik

Xuanzang'ın *Siddhi*'sinde⁶⁹ altıncı ve yedinci şuurların adlarının aynılığı veya benzerliği ile bunları birbirine karıştırma tehlikesi üzerine başlı başına ayrı bir paragraf bulunmaktadır. Metin tercüme edilirken her zaman “günün bilgisine göre yeniden düzenlenmediğinden”, farklı düşünme usûlleri birbiri üstüne eklenmiştir. Madhyamaka geleneği içerisinde ortaya çıkmış olan *Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra*'da 8. şuurdan bahsedilmemektedir⁷⁰ ve muhtemelen bu metnin (sadece kısmen bize gelmiş olan) Uygur versiyonunda da böyledir. Bu sūtraya dair, büyük ihtimal sūtranın yazılışından sadece kısa bir süre sonra tercüme edilen yahut kaleme alınan Uygurca tefsir⁷¹, Çin Faxiang Mektebinin anlayışını benimsemiştir zira metinde, 8 türlü şuur olduğundan bahsedilmektedir⁷².

Mezkur sebeplerden ötürü metnin Uygurcasında da ifadeleri birbirine karıştırma meselesini hesaba katmak gerekmektedir. Bu meselenin kaynağı belki de *adır-* “ayırt etmek” fiiline dayanmaktadır. *Sekiz Yükmek Yaruk Sūtra*'da *adır-* “ayırt etmek” ifadesiyle 6. şuurun gördüğü vazife tarif edilmektedir⁷³, öbür yandan aynı metnin farklı nüshalarında bu fiil 7. şuurun tanımı için de kullanılmaktadır.

67 Söz konusu olan durum uzun süre devam etmiştir. BT XXI, s. 133, 0519. satırda da *ādāna-vijñāna* daha hâlâ yedinci şuurun Sanskritçe mukabili olarak verilmektedir. Bu kısmın notunda (s. 183), bunun gibi bir durumun görülmediği NOBEL'e atıfta bulunmaktadır.

68 Suv 58: 8-9, :22.

69 LA VALLÉE-POUSSIN 1928-29: 226.

70 Krş. LAMOTTE 1962: 12-13, 246.

71 Krş. ÖZERTURAL 2008: 103-105.

72 Krş. BT XXIX 020-044.

73 Bkz. yukarı 2. fasıl.

4. Sekizinci Şuur

Sekizinci şuur daha klasik dönem öncesine ait bir eser olan *Sekiz Yük-mek Yaruk Sūtra*'nın bir yerinde *agūl(i)k koimso bilig* “mahzen şuur”⁷⁴, başka bir yerinde ise kelimelerin yeri değiştirilerek *koimso agūl(i)k bitig* (*bilig* diye okuyunuz)⁷⁵ adıyla geçmektedir. Bu adlandırmaya, klasik dönem öncesine ait ifade şeklini ihtiva eden bir başka metin olan *Vimalakīrtinirdeśa* tefsirinde *agūlik koimso köñül* “mahzen şuur”⁷⁶ yahut *koimso* (aynen böyle!) *köñül*⁷⁷ olarak tesadüf edilmektedir. Sekizinci şuurun *Altun Yaruk Sūtra*'daki adı *töz tüp köñül* “esas şuur”dur⁷⁸. *alaya-vitñan bilig* “*ālāya-vijñāna* şuur” ifadesine ise ilkin Yüan Devrinin son dönemlerine ait bir şiirde rastlanmaktadır⁷⁹.

5. Şuura Ait Tek Tip İfade

5.1 Altı Yahut Sekiz Farklı İsimli Tek Bir Şuur

Sekiz *vijñāna*nın, tek bir şuurunu ifade etmek için farklı isimler olduğu fikri, Çinli mütercim Paramārtha'nın (6. yy.) sisteminde doğrulanmaktadır⁸⁰ ve Uygur Budizminde dahi bilinmektedir. *Vimalakīrtinirdeśa* tefsirinin Uygurcasında, dağda yaşayan sekiz maymundan bahsedilmektedir: “... bu sekiz maymun tek bir varlık olduğundan, bu maymunun sekiz adı vardır. Bunun gibi mahzen şuurunun da ‘dış’ göz, kulak vs. gibi sekiz yerden dolayı sekiz adı vardır”⁸¹. Bahsedilen metinde “şuur” mefhumunun genel anlamda ifadesi, yani *vijñāna*'nın sekiz kısmı için *köñül bilig* kullanılmaktadır⁸². Tek tek *Vijñāna*'nın her bir kısmı içinse ek almamış isim tamlaması kullanılmaktadır, örneğin yedinci şuur için *kögüz bilig*⁸³. Sthiramati'nin Uygurca *Abhidharmakośa* tefsirinde ise *köz biligi* “göz şuur”dur. Şu hâlde ikincisinde ek almış bir isim tamlaması kullanılır. Fakat bu metne göre de sekiz duyu azasının karşısında yalnız bir şuur mevcuttur. Yani Sthiramati'nin metni gramer bakımından daha doğrudur. Duyu azalarının cins mefhumu *ärklik*'dir, *bilig*

74 Londra nüshası 399 (ODA 2010: I 160).

75 Londra nüshası 416 (ODA 2010: I 163).

76 BT XXIX 036.

77 BT XXIX 022.

78 Suv 58: 9 vd., BT XXI, s. 183 tefsiri ile birlikte.

79 ETS 200: 100 (= UK 41)

80 Krş. SCHMITHAUSEN 2007: 145.

81 BT XXIX 021-023.

82 Krş. BT XXIX 027, 031.

83 BT XXIX 038'de böyledir. Şuurun öbür kısımları bu parça hâlinde olan metinde maalesef zikredilmez. Aynı şeyle TT VI (398) karşıyoruz.

terimi değil. Doğru olan terminoloji şöyledir: *köz ärklik* “göz duyu azası” ve *köz biligi* “göz şuuru”.⁸⁴

Uygur mütercimlerin ellerindeki metne nasıl mana vermeleri gerektiğine vakıf olmadıklarını hesaba katmak gerekmektedir. Öyle ki, *Altun Yaruk Sūtra*’nın 9. bölümünde ilkin tekil hâldedir: (1) “Şuur (*bilig*), sihir gibidir ... temeli duyulardır ve hakiki olmayanı takip eder”⁸⁵. Ancak hemen bunu takiben çoğul hâli kullanılmıştır: (2) “Tıpkı bir insanın boş bir köyde dolanıp durması gibi 6 şuur (*altı biligler*) da duyulara dayanır”⁸⁶. Burada, boş köyde tek bir insanın dolanıp durduğuna dikkat etmek gerekir. Metnin Sanskritçesinde⁸⁷ (1). cümlede ET. *bilig*⁸⁸ ifadesinin sözce mukabili *citta*’dır ki bu ıstılahı aşağıda değinilecektir. NOBEL⁸⁹, Çince metni tercüme ederken cümle (2)’ye ihtiyatlı yaklaşır: “Şuurun altı (nevi) ...”. (3). ve (4). cümlelerde Uygurca metin biraz daha anlaşılmasın bir hâl alır: “Gönül (*könül*) her yerde gezinir ve [duyu azaların] ‘yerleşkeleri (*oron*)’ etrafında deveran eder durur. (4) [Gönül] duyu azalarına dayanır ve objeleri idrak etmek suretiyle her şeyi ayırt eder”⁹⁰. Hatta bir sonraki cümle, “gönül (*könül*)” ifadesiyle altıncı şuurun (*könül bilig*) kastedildiği intibasını bırakmaktadır: (5) “[Gönül] durmadan ve haris bir şekilde beş duyunun objelerini arzular ve dharmaları düşünür”⁹¹. *Altun Yaruk Sūtra*’nın Uygur versiyonunun 9. bölümünde farklı isimlerle anılan tek bir şuurun mu yoksa birbirinden bağımsız altı şuurun mu zihinde şekillenmesi gerektiği kesin değildir.

5.2 Evrensel Şuur Olarak “Gönül” (ET. *könül*)

Son dönem Uygur edebiyatına ait bir metin bundan daha ileri yöndedir. Bahsedilen metinde, şuurun farklı çeşitleri için yukarıda sayılan isimler değil, bütün şuurlar için genel bir ad olan *könül* “gönül” ifadesi yer almakta ve genellikle Çin işaret düzenindeki *xin* (G. 4562) ile gösterilmektedir. Tıpkı ilk

84 TermBuddh 294-295 ve yukarıda 2. fasıl ile krş. Bu tefsir metninin terminolojisi için ayrıca krş. *Türkoloji Çalışmaları ve F. Almanya’daki Türk Çocuklarının Eğitim-Kültür Problemleri Sempozyumu*, Ankara 1987, 48.

85 Suv 364: 17-20: *bilig erser yélvi teg ... kaçıglarka tayanıp igidig ezüküg éderür.*

86 Suv 364: 20-22: *k(a)ltı kurug suzakta, kişi yügürür kaçır teg, kaçıglarka tayanur altı biligler ançulayu ok.*

87 Krş. NOBEL 1958: 168, 8. not.

88 Suv 364: 17.

89 NOBEL 1958: 168.

90 Suv 364: 23-365: 01.

91 Suv 365: 01-03.

dönem Yogācāra anlayışına ait bir metinde olduğu gibi⁹² sözkonusu metinde de *kōñül* ifadesiyle “mahzen şuur”nun karşılığı olarak görüldüğü düşünülebilir. Xuanzang’ın *Siddhi*’sinde Skr. *citta* “gönül”ün 8. şuurun bir adı olduğu söylenmektedir⁹³. Burada “altı obje”, “gönül (*kōñül*)” ile doğrudan doğruya irtibat hâlinindedir: *öñ ün yıd tatıg bürıtıg nom tégli altı adkangular yügerü bolup kōñülke tüşmiş üdte ...* “altı obje, şekil, ses, koku, tat, his ve *dharma* husule gelir ve ‘gönüle düşerse’ ...”⁹⁴. Bizim metnimizde “benliğe” dair (yanlış) tasavvur, muayyen bir şuurun (belki de 7. şuurun) vazifesi olarak anılmaz, hatta bu tasavvur - tabiri caizse *avidyā* (cehalet) - şuur vetiresini harekete geçirir ve en nihayetinde de yeniden doğmaya vesile olur. Mevzuyu daha anlaşılır kılmak için bahse konu olan metnin tamamı aşağıda verilmiştir:

“[Tıpkı nefes taşı meselesinde olduğu gibi:] Mavi, sarı vs. renkte nesnelere [taşın] önüne tutulduğunda, [işte o zaman] mavi ve sarı renkler benzer şekilde nefes taşının içinde ortaya çıkar. Nefes taşı [bu renkleri] kendi içerisine ahzetmediğinden, [bu sebeple] taş kendi saf hâliyle [korunmuş olur] ve renkler onu bulandırmadan ebkâr kalır. Aynı vechile, ‘renk, ses, koku, tat, his’ ve ‘dharma’ olarak adlandırılan altı obje ortaya çıktığında ve şuura (*XIN*) düştüğünde de böyledir: (1) eğer kişi bunları kendi şuuruna (öz *XIN*) istiap eylemezse, şuur (*XIN*) nâ-zâd ve aslî hâlinde kalır, keza altı obje de aslî hâllerinde kalırlar. ... Şuur (*XIN*) ve obje ikisi birlikte nâ-zâd kalırlar. (3) Ancak öbür yandan kişi ortaya çıkabilen [bütün] objeleri şuura (*XIN*) intikal ettirirse ve (4) bunları şuurla birleştirirse, işte o vakit zorla (?) [obje ve şuur] birleştirmiş olan aslî hâlden birincil sebep ve ikincil sebep hasıl eder. (5) Kişi, öfke ve geriye kalan öbür ihtirasları yaratır, (6) ameller işler, ve (7) [bunun üzerine] Samsāra’da deveran eder. Neden? (2) Bütün bunların cereyan etme sebebi, şuur ve objelerin birbirinden farklıymış gibi düşünülmesi ve ‘kendi’ ve ‘kendiliğinden’ farklı’ tasavvurunun hasıl olmasıdır.”⁹⁵

Şu hâlde idrak vetiresi, doğum ve ölüm döngüsünün merkezinde bulunmaktadır. Bu vetirenin tek tek eşikleri şunlardır:

- (1) Şuurun aslî duruluğunun, objelerle bozulmamış vaziyeti.
- (2) ‘kendi’ ve ‘kendiliğinden’ farklı’ tasavvurundan doğan cehalet,
- (3) zuhur eden objeleri şuura almakla,

92 Krş. *Samdhinirmocanasūtra*, Nagārjuna (yaklaşık MS. 150-250) ile Maitreya-nātha (yaklaşık MS. 270-350) arasında bir dönemde ortaya çıkmıştır, Krş. SCHMITHAUSEN 2007: 149. *Samdhinirmocanasūtra* ve söz konusu metinde (BuddhUig I 157, 173) “Spiegel-Gleichnis”in de bulunması dikkat çekicidir.

93 LA VALLÉE-POUSSIN 1928-29: I 166.

94 BuddhUig I 101-102. Yoksa *tüşmiş* yerine *tuşmuş* mı okunmalıdır?

95 BuddhUig I 97-111.

(4) şuur ve objeyi birincil sebep (Skr. *hetu*) ve ikincil sebep (Skr. *pratyaya*) olarak birleştirmekle sonuçlanır;

(5) [Şuurun objeleri] ihtirasların tesirine kapılırlar, [bu da, onları reddetmeye yahut onlara bağlanmaya götürür];

(6) bu durum, “amelleri” doğurur, ki bunlar

(7) yeniden doğmaya sevk eder.

Sekizinci şuurun yeniden doğmayla olan münasebeti Yogācāra edebiyatında bilinmiyor değildi. Xuanzang, 12 nedensellik zincirinde (Skr. *pratītyasamutpāda*) içinde bulunan *vijñāna* ile 8. *vijñāna*'nın kastedildiği görüşünü savunmakta⁹⁶ ve hatta Japon edebiyatında, 12 nedensellik zincirinin incelenmesinin *Ālaya-vijñāna* fikrini geliştirdiği iddia edilmektedir⁹⁷. Bunun haricinde bu metnin şuur akidesi, Uygur edebiyatında bilinmemektedir. HAJIME NAKAMURA'ya (*Indian Buddhism*, Tokyo 1980, 223) göre bu metin Tathāgata-garbha edebiyatına aittir.

Kaynaklar

Listede yer almayan kısaltma ve kısa başlıklar için UW yeni baskısında XLVII-CIV sayfalara bakınız.

BT XXIX: KASAI YUKIYO: *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra*, [Turnhout (Belçika) 2011]. (Berliner Turfantexte. 29.)

DIETZ, Siglinde 2000: Citta and related concepts in the Sanskrit manuscripts from the Turfan finds. *Buddhist studies review* 17, 2, 127-149.

EMMERICK, R. E. 1996: *The Sūtra of Golden Light*. Oxford.

LAMOTTE, Étienne 1962: *L'Enseignement de Vimalakīrti (Vimalakīrtinirdeśa)*. Traduite et annotée. Leuven.

LA VALLÉE-POUSSIN, Louis de 1928-29: *Vijñaptimatratāsiddhi. La Siddhi de Hiuan-Tsang*. Traduite et annotée. T. 1-2. Paris. (Buddhica. Documents et travaux pour l'étude du Bouddhisme. Série 1, Memoires 1.)

LA VALLÉE-POUSSIN, Louis de 1980: *L'Abhidharmakośa de Vasubandhu. Traduction et annotations. Nouvelle édition anastatique ...* . T. 1-6. Bruxelles.

NOBEL, Johannes 1958: *Suvarnaprabhāsottama-Sūtra. Das Goldglanz-Sūtra, ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus. I-tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung*. Bd. 1: *I-tsing's chinesische Version, übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen*. Leiden.

ODA JUTEN 2010: *Bussetsu tenchihachiyō jinshukyō ikkan. Torukogoyaku no kenkyū*. [İng. yanbaşlık: A Study of the Buddhist sūtra called *Sākiz yükmäk yaruq* or *Sākiz tör-lügin yarumuş yaltrimiş* in Old Turkic]. Bd. 1-2. Kyoto. (Bayangjing serisi. 1.)

96 LA VALLÉE-POUSSIN 1928-29: I 199 s.

97 SCHMITHAUSEN 2007: 171-173. Bunun için Krş. DIETZ 2000: 139.

- ÖZERTURAL, Zekine 2008: Weitere buddhistisch-uygurische Texte mit präklassischen Merkmalen. *Ural-Altäische Jahrbücher* N. F. 22, 94-108.
- SCHMITHAUSEN, Lambert 2007: *Ālayavijñāna. On the origin and the early development of a central concept of Yogācāra philosophy*. P. 1-2. Tokyo. (Studia philologica Buddhica. Monografi serisi. 4.)
- TEKİN, Şinasi 1961: Über die buddhistische Trinitätslehre in der uigurischen Version des Goldglanz-Sūtra. *Ural-Altäische Jahrbücher* 33, 187-192.
- UW: KLAUS RÖHRBORN: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung*. I. Verben. Bd. 1: *ab- - äzüglä-*. Stuttgart 2010.